

Kinga Drózdź-Chmiel

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

ORCID: 0000-0001-7554-5601

kinga.drozdz-chmiel@kul.pl

Agata Drózdź

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska

ORCID: 0000-0001-7586-3490

agata.elzbieta.drozdz@gmail.com

Ciemna triada a orzekanie o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w procesach rozwodowych

Dark Triad and Adjudication about Fault in Breakdown of Marriage in Divorce Proceedings

ABSTRACT

The article is focused on difficulties in establishing interpersonal relationships by people having the socially aversive traits which constitute the dark triad. There are traits which are socially unacceptable, such as Machiavellianism, narcissism and psychopathy. The aim of the paper is to answer the question whether there is a close relationship between the aforementioned dark triad personality traits of a particular person and being at fault in the breakdown of marriage. In particular, the article presents the conclusions drawn from the analysis of selected judgments given by common courts. In the authors' opinion, the identification of personality traits is only useful in divorce judgments, because it enables better understanding of a party who is presumed to be at sole fault in the breakdown of marriage. However, it is one thing to be complicit in the breakdown of marital relationship and quite another to defend oneself in order to ward off attacks by a spouse displaying the characteristic traits of the dark triad. Having certain personality traits *per se* does not determine sole fault in the breakdown of marriage. This is due to the fact that the courts take into account a person's behaviour and not only his or her personality traits when determining the person's fault.

Keywords: dark triad, narcissism, Machiavellianism, psychopathy, divorce, evidentiary proceedings

CZEŚĆ PIERWSZA

WPROWADZENIE

W społeczeństwie można rozróżnić cechy, które są społecznie akceptowane, a nawet pożądane, oraz te, które nie zyskują aprobaty otoczenia. Zachowanie dobrej jakości relacji z innymi ludźmi jest bardzo istotne w naszym życiu. Przykładowo, dobroduszość, altruizm czy szacunek z pewnością wzmacniają wspólnotę. Istnieją jednak cechy, które nie są społecznie pożądane, takie jak makiawelizm, narcyzm i psychopatia, opisywane zbiorczo jako ciemna triada. Celem niniejszej publikacji jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy istnieje ścisła zależność pomiędzy posiadaniem przez konkretną osobę wymienionych w poprzednim zdaniu cech osobowości ciemnej triady a winą w rozkładzie pożycia małżeńskiego.

1. OSOBOWOŚĆ A RELACJE INTERPERSONALNE

Osobowość jest jednym z kluczowych elementów dobrej jakości kontaktów społecznych w dorosłym życiu jednostki. Istnieją cechy, które są społecznie pożądane i pomagają w zacieśnianiu więzi międzyludzkich. Zagłębiając się w temat psychologii osobowości, bez wątpienia można natrafić na koncepcję Wielkiej Piątki. Teoria ta zawdzięcza swoją popularność rosnącej liczbie weryfikacji o empirycznym podłożu¹.

Paul Costa i Robert McCrae² wyodrębnili pięć czynników osobowości, w których skład wchodzi: neurotyczność, otwartość na doświadczenia, ugodowość, ekstrawersja i sumienność³. Ekstrawersja jest wyznacznikiem tego, czy w towarzystwie innych ludzi czujemy się pewnie i nie jesteśmy spięci oraz czy długoterminowe utrzymanie relacji nie jest dla nas problematyczne. Cecha otwartości na doświadczenia jest odpowiedzialna za tendencję do poszukiwania doznań oraz jest ona powiązana z ciekawością poznawczą, wyobraźnią oraz twórczością. Z kolei wskaźnik neurotyczności jest odpowiedzialny za tendencję do zachowań impulsywnych. Jego wysoki poziom świadczy o tendencji do zachowań depresyjnych, lękowych bądź agresywnych. Natomiast jego niski poziom wskazuje na zrównoważenie emocjonalne, odpowiednią samokontrolę oraz odporność na zranienie. Cecha sumienności odpowiada za przywiązanie do obowiązków, skłonność do porządków, punktualność, organizację, ambicję oraz samodyscyplinę. Cecha ugodowości jest skorelowana

¹ P. Oleś, *Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”*, „Psychological Journal” 2000, nr 1–2, s. 7.

² P. Costa, R. McCrae, *Normal personality assessment in clinical practice: The NEO Personality Inventory*, „Psychological Assessment” 1992, t. 4, nr 1, s. 7.

³ J. Strelau, B. Zawadzki, *Psychologia różnic indywidualnych*, [w:] *Psychologia akademicka*, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2018, s. 805.

z zaufaniem, prostoliniowością, altruizmem, ustepliwością, skromnością, skłonnością do rozczulania się i dobroduszością. To właśnie ta ostatnia cecha jako czynnik osobowości jest najbardziej skorelowana z relacjami interpersonalnymi. Wysokie nasilenie cech w obszarze ugodowości jest niewątpliwie istotne w zawieraniu zdrowo funkcjonujących relacji. Deficyty w ugodowości, uzewnętrzniające się w przejawach bezwzględności, podejrzliwości, skąpstwa, wrogości, krytyczności czy drażliwości są najbardziej charakterystyczne dla osób wykazujących cechy ciemnej triady⁴. Istotne braki w nasileniu cechy ugodowości mogą skutkować powstaniem istotnych trudności w zbudowaniu prawidłowej i satysfakcjonującej relacji.

2. ELEMENTY SKŁADOWE CIEMNEJ TRIADY

Od dziecka jesteśmy uczeni norm społecznych, których należy przestrzegać, aby móc prawidłowo funkcjonować w otaczającym nas świecie przepelnionym wymogami mającymi na celu utrzymywanie porządku i ładu w społeczeństwie. Zachowanie jednostki w stosunku do osób trzecich oceniamy przez pryzmat sprawności moralnej konkretnego człowieka. Przewaga cech społecznie akceptowanych pozwala nie tylko zaklasyfikować konkretną jednostkę do grona ludzi lubianych, ale także zwiększa prawdopodobieństwo jej przynależności do grupy.

Wśród osób, które zwracają szczególną uwagę na zachowanie osobistego dobrostanu, można zaliczyć jednostki wykazujące cechy ciemnej triady. Co znamienne, cechy identyfikujące makiawelizm, narcyzm i psychopatię są charakterystyczne dla wszystkich osób z ciemnej triady. Jednak ich nasilenie może być różne u każdej jednostki. Oznacza to, że niektóre osoby będą wykazywać wyższy poziom omawianych cech w każdej z tych trzech składowych w porównaniu do statystycznej osoby.

3. CECHY IDENTYFIKUJĄCE MAKIAWELIZM, NARCYZM I PSYCHOPATIĘ

Makiawelizm jako zjawisko jest ściśle skorelowane z dostrzegalnym i wyraźnym brakiem emocjonalnego zaangażowania w relacje międzyludzkie. Osoby, które wykazują wyższy poziom makiawelizmu, często pragną kontrolować inne jednostki dla uzyskania upragnionych dóbr. Charakteryzują się znacznym egoizmem oraz nieustannie dążą do zdobycia podziwu innych osób, kreując się na jednostki wybitne i wyjątkowe. Popularność i władza są dla nich szczególnie istotne. Nie zawahają się użyć manipulacji w dążeniu do swoich celów. Dla tych osób naprawdę nie ma

⁴ I. Pilch, *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanie osobowości eksploatatora*, „Chowanna” 2014, t. 2, s. 168.

znaczenia, jaki będzie wpływ ich zachowania na inne jednostki – i to nawet w sytuacji, gdy krzywdzą swoich bliskich. Jest tak z tego względu, że po prostu brakuje im umiejętności zrozumienia emocji innych oraz współczucia⁵. Dodatkowo makiaweliści pozostają mało podatni na wpływ społeczny. Wyznawane przez nich zasady działania można sprowadzić do twierdzeń: „Cel uświęca środki” czy też „Za cel można poświęcić wiele”⁶.

Cechą nadrzędną narcyzmu jest przesadne, nieadekwatne poczucie własnej wartości. Osoby o rysach narcystycznych nadmiernie podkreślają swoje zasługi i umiejętności, a także fantazjują na temat swoich możliwości w różnych aspektach życia, także w sferze relacji. Uważają one, że są niezmiernie atrakcyjne dla potencjalnych partnerów. Chętnie wchodzą w relacje z osobami, które będą potwierdzać słuszność ich czynów. Jednostki narcystyczne są silnie skupione na własnej osobie. Uważają, że jako ludzie przewyższają swoją wartością innych. Pragną, aby każdy postrzegał ich w ten sam sposób, tj. jako wręcz idealne jednostki. Często wykazują zachowania aroganckie wobec ludzi, dodatkowo traktując ich w instrumentalny sposób. Potrafią włożyć wiele wysiłku w działania, które przybliżą ich do zdobycia uznania w swoim środowisku.

Przechodząc dalej, deficyt empatii jest szczególnie widoczny w przypadku występowania u konkretnej jednostki cechy, którą jest psychopatia. Jednostki z cechami psychopatycznymi często angażują się w konflikty interpersonalne, czasem nawet sięgając po przemoc. Ich zachowania wynikają z niskiego poziomu tolerancji frustracji, co ściśle wiąże się z występowaniem u nich tendencji do agresji. Omawiane w tym akapicie jednostki rozumieją emocje innych osób na poziomie poznawczym, jednak brakuje im zdolności do współodczuwania tych emocji. Nie potrafią one w sposób krytyczny analizować swojego zachowania, ponieważ wgląd we własną osobę jest u nich zaburzony. Ich zdolność do funkcjonowania w społeczeństwie również jest zaburzona. Osoby z wysokim poziomem cech psychopatycznych nie potrafią dostosować się do społecznych norm zachowania. Z tego względu niejednokrotnie wchodzą w konflikt z prawem. Mają one także trudności z planowaniem i organizacją długoterminową swojego życia. Tradycyjne metody karania osób z cechami psychopatycznymi często nie przynoszą zamierzonych rezultatów⁷. Dodatkowo należy wskazać, że ta kategoria osób nie dba ani o własne, ani tym bardziej o cudze poczucie bezpieczeństwa⁸.

⁵ J. Śliwak, J. Patryka, B. Zarzycka, P. Łobaczewski, *Makiawelizm a relacje interpersonalne, czyli jak manipulowanie ludźmi wpływa na stosunki międzyludzkie*, [w:] *Kształtowanie sprawności moralnych*, red. A. Jazukiewicz, I. Jazukiewicz, Szczecin 2017, s. 33.

⁶ M. Karwat, *O wielorakim sensie formuły „cel uświęca środki”*, „Teoria Polityki” 2017, nr 1, s. 143.

⁷ W. Czajkowski, P. Pokornicki, *Rysy psychopatyczne w relacjach interpersonalnych*, „Kultura Bezpieczeństwa” 2019, nr 35, s. 13.

⁸ S. Bokuniewicz, *Funkcjonowanie w środowisku społecznym osób wykazujących cechy psychopatyczne. Analiza teoretyczna*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2015, nr 5, s. 174.

4. MAKIAWELIZM, NARCYZM, PSYCHOPATIA – DLACZEGO TA KOMBINACJA JEST SZKODLIWA?

Wszystkie trzy cechy mają wspólny mianownik – antyspołeczny charakter, który negatywnie wpływa na umiejętność budowania prawidłowo funkcjonujących relacji społecznych, w tym rodzinnych. Jednostki wykazujące cechy ciemnej triady są egocentryczne, skupione na otrzymywaniu osobistych korzyści, przez co mogą stosować różne techniki manipulacyjne oraz używają szantażu emocjonalnego⁹. Zdobycie władzy, społecznego uznania, korzyści finansowych jest szczególnie istotne w ich życiu. Bez wątplenia można stwierdzić, że osoby o wysokim natężeniu cech nieakceptowanych są atrakcyjne dla płci przeciwnej, ponieważ charakteryzują się powierzchownym urokiem. Zbudowanie prawidłowo funkcjonującej relacji z osobą o cechach ciemnej triady jest z pewnością trudne, ale nie niemożliwe.

5. CIEMNA TRIADA A ZWIĄZKI

Niełatwo stworzyć zdrowo funkcjonującą relację interpersonalną bez umiejętności rozwiązywania konfliktów i wzajemnego szacunku. Bezpieczeństwo w związku pozwala na budowę stałej i zdrowo funkcjonującej więzi. Ocena jakości relacji przez małżonka jest równie ważna. Badania wykazały, że sytuacja partnerska jest postrzegana przez jednostkę jako mniej satysfakcjonująca, gdy jej partner nie jest wspierający, a jego zaangażowanie nie jest głębokie¹⁰.

Osoby o nasilonych cechach ciemnej triady kierują się nieufną postawą wobec partnera. Z tego względu stają się nieustępliwe i roszczeniowe podczas konfliktów, a wymianę zdań odbierają jako rywalizację. Nie kierują się one dobrem partnera, lecz wyłącznie chęcią zaspokajania własnych potrzeb. Osoby wykazujące cechy ciemnej triady bardzo często stosują szantaż emocjonalny i oszukują. Co ciekawe, mają one tendencję do niewierności czy uwodzenia osób w stałych związkach.

Jednostki charakteryzujące się wysokim wskaźnikiem makiawelizmu są bardzo chłodne i wycofane w związku. Zbudowanie ciepłej, opartej na wzajemnej trosce relacji jest dla nich niezwykle trudne¹¹. W swój związek nie są w pełni zaangażowane, a także mają instrumentalny stosunek względem partnera. Często w rozmowach wykorzystują techniki manipulacyjne w taki sposób, aby ich

⁹ A. Klimczak, *Mroczna triada a kody moralne: mediacyjna rola kodów moralnych w relacji między płcią a psychopatią*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2019, t. 24, nr 1, s. 26.

¹⁰ M. Janowska, *Komunikacja pomiędzy małżonkami a ocena jakości związku małżeńskiego*, „Fides et Ratio” 2016, nr 4, s. 136.

¹¹ K. Chojnowska, M. Sokolski, *Ewolucja makiawelizmu jako konstruktu teoretycznego*, „Refleksje” 2020, nr 22, s. 145.

towarzysz życia nie zauważył, że jest obiektem knowań, co utrudnia mu – o ile nie uniemożliwia – przeciwstawienie się tego rodzaju działaniom¹². Mają również tendencję do niewierności, stosowania agresji psychicznej i fizycznej. W relacji starają się przybrać rolę osoby dominującej, często jednak wykazując dużą dawkę wrogości¹³. Partnerstwo rozumieją nie jako wspólne działanie w obranym celu, lecz jako wymianę dóbr¹⁴. Makiaweliści potrafią dostosować swoje zachowanie do wymagań otoczenia, ale tylko jeśli stwierdzą, że podporządkowanie się przyjętym normom będzie dla nich korzystne¹⁵.

Jednostki cechujące się wysokim wskaźnikiem psychopatii mogą przejawiać predyspozycje do stosowania przemocy wobec partnerów ze względu na występowanie u nich istotnego problemu z regulacją emocji negatywnych, takich jak złość czy frustracja. Nie odczuwają one wyrzutów sumienia i nie potrafią być samokrytyczne. Z tego względu nie są w stanie uświadomić sobie, że to co robią, może skrzywdzić drugiego człowieka¹⁶.

Osoby o cechach narcystycznych są nastawione na rywalizacje zawsze wtedy, gdy posiadany przez nich status społeczny jest zagrożony. Narcyz jest w stanie być wrogi i agresywny tylko z tego powodu, że jest zazdrosny o sukcesy swojego partnera. Często osoby narcystyczne uciekają się do strategii rywalizacji, co z pewnością zakłóca harmonijne działanie związku partnerskiego. Mają one również tendencje do sprawowania kontroli nad innymi, żeby mieć pewność, że partner nie przyćmi ich osiągnięć¹⁷.

6. KWESTIONARIUSZE SŁUŻĄCE WYKRYWANIU CIEMNEJ TRIADY

Kwestionariuszem, dzięki któremu możemy zmierzyć natężenie psychotyzmu, jest Kwestionariusz Osobowości Eysencka EPQ-R. Pytania w nim zawarte odnoszą się do czterech skal: neurotyzmu, ekstrawersji, kłamstwa i psychotyzmu. Jednakże dodatkowo przy ocenie badanego można posiłkować się wynikiem ze skali kłamstwa, który mierzy tendencję do ukazywania swojej osoby w korzystnym świetle.

¹² I. Pilch, *Makiawelizm a nieetyczne zachowanie*, [w:] *Człowiek wobec wartości etycznych: badania i praktyka*, red. A. Chudzińska-Czupala, Katowice 2013, s. 143.

¹³ Idem, *Osobowość makiawelisty i jego relacje z ludźmi*, Katowice 2008, s. 34.

¹⁴ Idem, *Makiawelista wśród ludzi. Nowe badania*, „Psychologia Społeczna” 2008, t. 3, nr 3, s. 234.

¹⁵ Idem, *Makiawelizm a psychopatia*, „Chowanna” 2013, t. 1, s. 227.

¹⁶ B. Pastwa-Wojciechowska, M. Kaźmierczak, *Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni*, „Polska Akademia Nauk” 2018, nr 1, s. 120.

¹⁷ R. Rogoza, M. Rogoza, P. Wyszynska, *Polska adaptacja modelu narcystycznego podziwu rywalizacji*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 3, s. 414.

Nie zaleca się natomiast stosowania skróconej wersji tego testu, czyli EPQ-R(S), ponieważ skala ta okazała się mało rzetelna i trafna.

Innym kwestionariuszem, który bada makiawelistyczne skłonności, jest Mach IV oraz Mach V. Narzędzie to niestety jest podatne na manipulacje, a sama skala Mach V posiada niską rzetelność, przez co można się spotkać z krytyką tego narzędzia. Osiągnięcie wyniku powyżej połowy możliwych do uzyskania punktów wskazuje na występowanie cech makiawelicznych. Kwestionariusz Narcyzmu (NPI) jest narzędziem badawczym, pozwalającym ocenić nasilenie cech narcystycznych w skali ogólnej. Dzięki niemu określenie nasilenia w skali próżności, samowystarczalności, przywództwa, domagania się podziwu staje się możliwe¹⁸. Pomocne może być również narzędzie, które pozwala identyfikować nieprzystosowane osoby. W tym celu można posłużyć się Kwestionariuszem Impulsywności (IVE), który zawiera 54 pytania dotyczące skal impulsywności, skłonności do ryzyka oraz empatii.

Kwestionariusz Short Dark Triad (SD3) w polskiej adaptacji autorstwa Radosława Rogoży zawiera 27 pytań, które odnoszą się do makiawelizmu, narcyzmu i psychopatii. Narzędzie to pozwala bardzo sprawnie zbadać jednostkę, posługując się tylko jednym kwestionariuszem bez potrzeby używania kilku testów badających każdą ze składowych osobowości. Należy pamiętać, aby nie opierać się wyłącznie na kwestionariuszach podczas rozpoznania u jednostek cech niepożądanych, ale aby również równolegle skupić się na prawidłowo przeprowadzonej analizie wywiadu z osobą badaną. Ważne jest to, aby tego rodzaju badanie przeprowadzał specjalista. Jednostki mające tendencję do manipulowania mogą dopasowywać odpowiedzi tak, aby dostosować je do wyniku, jaki chcą uzyskać. Z tego względu konieczne jest przeprowadzanie badań przez osoby posiadające odpowiednie wykształcenie i doświadczenie, aby zminimalizować ryzyko nierzetelnych i błędnych wyników.

CZĘŚĆ DRUGA

7. ANALIZA WYBRANEGO ORZECZNICTWA SĄDÓW

Analiza wybranych orzeczeń sądów, w których zapadały rozstrzygnięcia w zakresie wniosków o winie w rozkładzie pożycia jednego z małżonków w procesach rozwodowych, prowadzi do ciekawej konkluzji. Zanim jeszcze zostanie ona przedstawiona w niniejszej publikacji, warto przeanalizować konkretne sprawy,

¹⁸ J. Łopuszańska, *Zróznicowanie narcyzmu i makiawelizmu u osób uzdolnionych plastycznie i osób uzdolnionych przeciętnie*, „Studia Psychologica UKSW” 2016, nr 16, s. 84.

w których zapadały rozstrzygnięcia o winie, przez pryzmat posiadania przez stronę procesu sądowego cech osobowości ciemnej triady.

Przykładowo z wyroku Sądu Najwyższego z 21 maja 2005 r.¹⁹ wynika, że sąd pierwszej instancji przy orzekaniu o winie oceniał zachowanie pozwanego, które polegało m.in. na nieokazywaniu szacunku wobec żony i znęcaniu się nad nią, dążeniu do jej pełnego podporządkowania czy nawiązywaniu zbyt bliskich więzi pozamałżeńskich z osobami płci przeciwnej. Tendencja do poniżania i pogardy, która zdarzała się stronie pozwanej, jest charakterystyczna dla osób wykazujących cechy narcystyczne. Fizyczne znęcanie się jest częste dla jednostki o rysach psychopatycznych. Analizując uzasadnienie sądu, można wywnioskować, że rysy makiawelistyczne również były widoczne u pozwanego, gdyż przejawiały się one w jego działaniu, polegającym na dążeniu do pełnego podporządkowania sobie współmałżonki.

Z kolei z wyroku Sądu Najwyższego z 24 maja 2005 r.²⁰ wynika, że sąd pierwszej instancji orzekający w sprawie uznał, iż wyłączna wina rozpadu małżeństwa jest po stronie powodowej. Powód zachowywał się wobec żony w sposób agresywny. Stosował często przemoc fizyczną. Nieposłuszeństwo żony lub dzieci szybko doprowadzała go do napadu furii, której nie umiał kontrolować. Nie potrafił również przewidzieć skutków swoich impulsywnych działań. Podczas kłótni stosował wulgaryzmy i wyzywał współmałżonkę, nawet w obecności dzieci. Takie zachowanie jest charakterystyczne dla osób, które posiadają cechy psychopatyczne. Rysy narcystyczne były również widoczne u mężczyzny, ponieważ był on przekonany o własnej racji. Często idealizował siebie i nie potrafił spojrzeć na swoje zachowania w sposób krytyczny. Wykazywał on również skłonności makiawelistyczne, ponieważ miał tendencję do narzucania innym swojego zdania. Dążył do tego, aby dzieci oraz małżonka były mu podporządkowane.

Sąd Apelacyjny w Szczecinie w wyroku z 9 lipca 2018 r.²¹, mając na względzie materiał dowodowy zebrany w sprawie, argumentację sądu pierwszej instancji jak najbardziej popierał, uważając, że prawidłowo zostały zastosowane przepisy prawa materialnego w tak ustalonym stanie faktycznym sprawy. Co istotne dla przedmiotu niniejszej analizy, Sąd Okręgowy w Szczecinie, działający jako sąd pierwszej instancji w wyroku rozwodowym orzekł, że wyłączna wina rozpadu pożycia małżeńskiego jest po stronie pozwanego. Swoje rozstrzygnięcie oparł na przesłankach, które w zasadzie wpasowują się w cechy osób należących do ciemnej triady. Mianowicie pozwany wykazywał cechy makiawelistyczne, ponieważ odczuwał chęć kontrolowania życia małżonki przez ukazywanie złości w sytuacji, kiedy partnerka musiała realizować obowiązki pracownicze po godzinach. Nie był

¹⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z 21 maja 1999 r., III CKN 512/98, Legalis nr 188132.

²⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z 24 maja 2005 r., V CK 646/04, Legalis nr 243409.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lipca 2018 r., IACa 345/18, Legalis nr 1880248.

również zainteresowany wspólnym gospodarowaniem pieniędzy. Zamiast tego obsesyjnie rozliczał finansowo swoją żonę. Nie pozwalał, aby wspólnie decydowali o swoim dorobku. Nie chciał również dokładać swoich środków do utrzymania rodziny. Wszystkie dobra, które posiadał, zamykał w osobnym pokoju, do którego tylko on miał dostęp. Powoda cechowało również negatywne nastawienie wobec członków swojej rodziny. Traktował ich w sposób lekceważący. Często bywał złośliwy. Bez powodu przerywał konwersacje. Arogancki stosunek do osób trzecich często cechuje osoby wykazujące narcystyczne zachowania. Występowały również u mężczyzny zachowania psychopatyczne, takie jak podnoszenie głosu, kłótnie z małżonką, podczas których używał obraźliwych słów oraz wulgaryzmów. Nie odczuwał on także współczucia, na co wskazywałoby przykładowo jego zachowanie, polegające na zamykaniu piwnicy w celu uniemożliwienia innym członkom rodziny dostępu do pieca, nadmierne wietrzenie domu, odcinanie członków rodziny od prądu. Istotną kwestią są również antyspołeczne zachowania, które stanowią jeden z elementów charakteryzujących osoby o cechach ciemnej triady. Mężczyzna unikał uroczystości rodzinnych. Nie chciał również, aby goście przebywali w jego domu. Nie pielęgnował on również więzi rodzinnych i towarzyskich.

Co znamienne dla przedmiotowej analizy, informacje mogące stanowić podstawę wysuwania twierdzenia, że w konkretnej sprawie osobowość jednej ze stron wykazuje cechy psychopatyczne, pojawiają się i w innych orzeczeniach. Mianowicie do zachowań charakterystycznych dla tego typu osób należy m.in. zmienność nastrojów, przerywanie czy też oddalanie się od swojego rozmówcy bez przyczyny, podnoszenie głosu bez wyraźnego powodu, bycie złośliwym dla członków swojej rodziny, wyłączanie światła, zamykanie piwnicy celem uniemożliwienia napalenia w piecu, nadmierne wietrzenie domu celem znacznego obniżenia temperatury czy też wreszcie – odcinanie dopływu prądu²². Kolejnymi tego typu zachowaniami mogą być: obojętność na krzywdę drugiej osoby, brak wsparcia współmałżonka w jego chorobie, brak zainteresowania dziećmi, unikanie obowiązków domowych czy też trudność w kontrolowaniu impulsów²³ oraz jądanie lepszych posiłków niż pozostali członkowie rodziny²⁴. Wydaje się, że brak więzi duchowej między małżonkami może również wskazywać na osobowość psychopatyczną co najmniej jednego z małżonków²⁵. Na marginesie należy zauważyć, że osoby zaburzone mogą wykazywać cechy charakterystyczne dla ciemnej triady, ale w tym przypadku zakres badania jest szczególnie trudny. Jest tak z tego względu, że istniejące zaburzenia mogą przyczynić się do po-

²² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lipca 2018 r., I ACa 345/18, Lex nr 2615876.

²³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 6 czerwca 2018 r., I ACa 1618/17, Lex nr 2553606. Zob. też wyrok Sądu Najwyższego z 5 listopada 1999 r., III CKN 799/99, Lex nr 528139.

²⁴ Orzeczenie Sądu Najwyższego z 9 kwietnia 1953 r., II C 2911/52, PiP 1954, nr 1, poz. 180.

²⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z 6 lutego 2002 r., V CKN 741/00, Lex nr 424457.

wstania mylnego przekonania, że u konkretnej osoby pewne cechy są nasilone²⁶. Do podobnych wniosków sprowadza analiza orzecznictwa przez pryzmat występowania u jednego z małżonków cech osobowości makiawelistycznej. O powyższym może świadczyć chociażby materiał dowodowy, z którego wynika, że strona ma tendencję do silnego narzucania swojej woli²⁷, braku współpracy, chęci dominacji, skłonności do podejmowania decyzji bez konsultacji z innymi²⁸, chęci kontroli nad inną osobą, przeszukiwania jej rzeczy, telefonu, samochodu, komputera, obsesyjnego śledzenia i nagrywania współmałżonka bez wyraźnej przyczyny²⁹. Podobnie jest w przypadku analizy orzecznictwa celem wyszukiwania zachowań charakterystycznych dla osób narcystycznych. Przykładem tego rodzaju zachowań są chociażby ataki zazdrości, które nie mieszczą się w granicach zwyczajowo przyjętych³⁰, zaborczość i traktowanie współmałżonka jak swoją własność, odseparowywanie małżonka od członków rodziny, wybuchy zazdrości o to, że partner ma swoje hobby albo że realizuje się naukowo lub zawodowo³¹, czy też wręcz narcystyczna potrzeba dominacji nad partnerem³².

W każdym ze wskazanych powyżej przykładów mocno zarysowuje się jeden szczególny aspekt łączący wszystkie te sprawy. Wspólny mianownik analizowanych orzeczeń sprowadza się do wniosku, że sąd orzekający zwraca uwagę nie tyle na określenie osobowości danej strony, co na jej konkretne zachowanie. Zatem znaczenie ma działanie małżonka, dokonywane czyny albo zaniechania o tyle, o ile nie są one wywołane chociażby chorobą psychiczną.

8. PRZEPROWADZANIE DOWODU Z OPINII BIEGŁEGO W POSTĘPOWANIU ROZWODOWYM CELEM POTWIERDZENIA, CZY JEDNA ZE STRON MA CECHY OSOBOWOŚCI OKREŚLANE MIANEM CIEMNEJ TRIADY

Z pewnością informacje, które posiadają psychologowie na temat ciemnej triady, a w szczególności ocena psychologiczna tego, czy jedna ze stron przejawia takie cechy, są wiadomościami specjalnymi w rozumieniu art. 278 § 1 Kodeksu postępo-

²⁶ Zob. stan faktyczny w sprawie, w której finalnie zapadł wyrok Sądu Najwyższego z 24 maja 2005 r., V CK 646/04, Lex nr 180827.

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z 21 maja 1999 r., III CKN 512/98, Lex nr 1213012.

²⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lipca 2018 r., I ACa 345/18, Lex nr 2615876.

²⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 6 czerwca 2018 r., I ACa 1618/17, Lex nr 2553606. Zob. także orzeczenie Sądu Najwyższego z 9 kwietnia 1953 r., II C 2911/52, PiP 1954, nr 1, poz. 180. Ciekawa analiza dotycząca wadliwości subsumpcji stanu faktycznego znajduje się w uzasadnieniu wyroku Sądu Najwyższego z 21 maja 1998 r., III CKN 505/97, Lex nr 599785.

³⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lipca 2018 r., I ACa 345/18, Lex nr 2615876.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z 6 lutego 2002 r., V CKN 741/00, Lex nr 424457.

³² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 27 września 2017 r., I ACa 168/17, Lex nr 2387005

wania cywilnego³³. Zgodnie z tym przepisem w wypadkach wymagających wiadomości specjalnych sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii. Opinia biegłego, zgodnie z art. 278 k.p.c., potrzebna jest dla prawidłowej oceny materiału procesowego w wypadkach, kiedy ocena ta wymaga wiadomości specjalnych w rozumieniu przytoczonego przepisu, a więc wiedzy wykraczającej swym zakresem poza wiedzę powszechną. Zadaniem biegłego nie jest więc poszukiwanie dowodów i okoliczności mających uzasadnić argumentację stron procesu. Biegły ma bowiem za zadanie dokonać oceny przedstawionego materiału z perspektywy posiadanej wiedzy naukowej, technicznej lub branżowej i przedstawić sądowi dane (wnioski) umożliwiające poczynienie właściwych ustaleń faktycznych i właściwą ocenę prawną znaczenia zdarzeń, z których strony wywodzą swoje racje³⁴. Samo potwierdzenie występowania u strony procesu rozwodowego zespołu cech osobowości określanej mianem ciemnej triady wydaje się wskazane, ponieważ z pewnością ułatwia sądowi wydanie merytorycznego rozstrzygnięcia w sprawie i zrozumienie mechanizmów działania strony, co do której jest złożony wniosek o orzeczenie jej winy w rozkładzie pożycia małżeńskiego.

Wątpliwości budzi jednak to, czy w istocie konieczne jest przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego celem potwierdzenia, że u strony występują cechy charakterystyczne dla ciemnej triady. Chociaż takie informacje z pewnością są sądowi przydatne, to jednak równie dobrze organ orzekający w sprawie może poprzestać na dopuszczeniu i przeprowadzeniu dowodu ze zgłoszonego przez jedną ze stron dowodu z dokumentu, tj. opinii prywatnej³⁵. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 5 stycznia 2001 r.³⁶ wskazuje, że z reguły winę współmałżonków należy rozumieć i oceniać analogicznie jak w prawie zobowiązaniowym. Oznaczałoby to, że za zawinione należy uznać takie zachowanie małżonka, które narusza obowiązki wynikające z przepisów prawa lub zasad współżycia społecznego i w rezultacie prowadzi do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia. Zatem określenie cech osobowości jest jedynie przydatne przy wydawaniu wyroków rozwodowych, gdyż pozwala ono lepiej zrozumieć działanie strony objętej wnioskiem o jej wyłączną winę w rozkładzie pożycia małżeńskiego.

³³ Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. poz. 1550 ze zm.

³⁴ Zob. szerzej A. Klich, *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz*, Warszawa 2016; B. Czech, *Z rozważań nad postępowaniem i orzecnictwem w sprawach rodzinnych (niezawisłość sędziowska, sprawy o rozwód, sprawy opiekuńcze małoletnich, sędziowie rodzinni, dobro dziecka, opinie biegłych)*, „Rodzina i Prawo” 2012, nr 20–21, s. 5–32; J. Misztal-Konecka, *Proces cywilny a opinia biegłego wydana w innym postępowaniu*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 11–12, s. 56–65; J. Turek, *Biegły sądowy i jego czynności*, „Monitor Prawniczy” 2007, nr 24, s. 1358–1364.

³⁵ Szerzej o opinii prywatnej zob. J. Misztal-Konecka, *Znaczenie tzw. opinii prywatnych dla postępowania cywilnego*, „Monitor Prawniczy” 2013, nr 2, s. 63–69; zob. także R. Stürner, *Rola myśli dogmatycznej w prawie procesowym cywilnym*, „Polski Proces Cywilny” 2017, nr 3, s. 299–347.

³⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z 5 stycznia 2001 r., V CKN 915/00, Legalis nr 49421.

Dzięki temu sądy mogą też sprawiedliwiej oceniać zachowanie drugiej strony – współmałżonka, przez pryzmat działań podejmowanych przez niego w samoobronie, które nie powinny być utożsamiane jako współwina w rozkładzie pożycia małżeńskiego. Czym innym jest współwina w rozkładzie pożycia małżeńskiego, a czym innym podejmowanie obrony celem odparcia ataków współmałżonka wykazującego cechy charakterystyczne dla ciemnej triady.

PODSUMOWANIE

Posiadanie określonych cech osobowości *per se* nie przesądza o wyłącznej winie w rozkładzie pożycia. Innymi słowy, jeżeli dana osoba ma cechy osobowości psychopatycznej, nie oznacza to, że ponosi ona wyłączną winę w rozkładzie pożycia. Jest tak z tego względu, że przy orzekaniu o winie sądy biorą pod uwagę zachowanie konkretnej osoby, a nie same jej cechy osobowości. Przykładowo, osoby o tendencjach do zachowań agresywnych nie muszą stosować przemocy fizycznej, ponieważ np. wypracowały u siebie odpowiednie mechanizmy samokontroli. To dopiero ich czyny podlegają ocenie sądu przez pryzmat dyspozycji przepisu art. 57 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³⁷, zgodnie z którym orzekając rozwód, sąd orzeka także to, czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia. Ocena psychologiczna konkretnej jednostki jest wiadomością specjalną w rozumieniu art. 278 § 1 k.p.c. Z kolei przeprowadzenie dowodu chociażby z prywatnej ekspertyzy wydaje się wskazane w tego rodzaju sprawach. Samo potwierdzenie występowania u strony procesu rozwodowego zespołu cech osobowości określanej mianem ciemnej triady ułatwia sądowi wydanie merytorycznego rozstrzygnięcia w sprawie i zrozumienie mechanizmów działania stron. Natomiast nie wydaje się konieczne przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego celem potwierdzenia, że u strony występują cechy charakterystyczne dla ciemnej triady. Kwalifikacja cech osobowości konkretnej jednostki nie tyle jest istotna przy orzekaniu o winie w procesach rozwodowych, co przejawy tych cech, tj. konkretne zachowania jednostki.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.
Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.

³⁷ Ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359.

Orzecznictwo

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z 9 kwietnia 1953 r., II C 2911/52, PiP 1954, nr 1, poz. 180.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 10 grudnia 2020 r., I ACa 278/20, LEX nr 3112842.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 27 września 2017 r., I ACa 168/17, Lex nr 2387005.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 9 lipca 2018 r., I ACa 345/18, Legalis nr 1880248.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 6 czerwca 2018 r., I ACa 1618/17, Lex nr 2553606.
Wyrok Sądu Najwyższego z 21 maja 1998 r., III CKN 505/97, Lex nr 599785.
Wyrok Sądu Najwyższego z 21 maja 1999 r., III CKN 512/98, Legalis nr 188132.
Wyrok Sądu Najwyższego z 24 maja 2005 r., V CK 646/04, Legalis nr 243409.
Wyrok Sądu Najwyższego z 5 listopada 1999 r., III CKN 799/99, Lex nr 528139.
Wyrok Sądu Najwyższego z 5 stycznia 2001 r., V CKN 915/00, Legalis nr 49421.
Wyrok Sądu Najwyższego z 6 lutego 2002 r., V CKN 741/00, Lex nr 424457.

Literatura

- Bokuniewicz S., *Funkcjonowanie w środowisku społecznym osób wykazujących cechy psychopatyczne. Analiza teoretyczna*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2015, nr 5, s. 173–182. DOI: <https://doi.org/10.15503/onis2015.173.182>.
- Chojnowska K., Sokolski M., *Ewolucja makiawelizmu jako konstruktu teoretycznego*, „Refleksje” 2020, nr 22, s. 141–155. DOI: <https://doi.org/10.14746/r.2020.2.10>.
- Costa P., McCrae R., *Normal personality assessment in clinical practice: The NEO Personality Inventory*, „Psychological Assessment” 1992, t. 4, nr 1, s. 5–13. DOI: <https://doi.org/10.1037//1040-3590.4.1.5>.
- Czajkowski W., Pokornicki P., *Rysy psychopatyczne w relacjach interpersonalnych*, „Kultura Bezpieczeństwa” 2019, nr 35, s. 9–36. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.0245>.
- Czech B., *Z rozważań nad postępowaniem i orzecznictwem w sprawach rodzinnych (niezawisłość sędziowska, sprawy o rozwód, sprawy opiekuńcze małoletnich, sędziowie rodzinni, dobro dziecka, opinie biegłych)*, „Rodzina i Prawo” 2012, nr 20–21, s. 5–32.
- Janowska M., *Komunikacja pomiędzy małżonkami a ocena jakości związku małżeńskiego*, „Fides et Ratio” 2016, nr 4, s. 119–139.
- Karwat M., *O wielorakim sensie formuły „cel uświęca środki”*, „Teoria Polityki” 2017, nr 1, s. 143–171. DOI: <https://doi.org/10.4467/00000000TP.17.008.6587>.
- Klich A., *Dowód z opinii biegłego w postępowaniu cywilnym. Biegły lekarz*, Warszawa 2016.
- Klimczak A., *Mroczna triada a kody moralne: mediacyjna rola kodów moralnych w relacji między plcią a psychopatią*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2019, t. 24, nr 1, s. 25–41.
- Leszczyński J., *Psychopatia – istota, przyczyny i sposoby resocjalizacji antysocjalności*, „Palestra” 1985, nr 10–11, s. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03293049>.
- Łopuszańska J., *Zróżnicowanie narcyzmu i makiawelizmu u osób uzdolnionych plastycznie i osób uzdolnionych przeciętnie*, „Studia Psychologica UKSW” 2016, nr 16, s. 77–91. DOI: <https://doi.org/10.21697/sp.2016.16.02.05>.
- Miształ-Konecka J., *Proces cywilny a opinia biegłego wydana w innym postępowaniu*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 11–12, s. 56–65.
- Miształ-Konecka J., *Znaczenie tzw. opinii prywatnych dla postępowania cywilnego*, „Monitor Prawniczy” 2013, nr 2, s. 63–69.
- Oleś P., *Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”*, „Psychological Journal” 2000, nr 1–2, s. 7–18.
- Pastwa-Wojciechowska B., Kaźmierczak M., *Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni*, „Nauka” 2018, nr 1, s. 105–127.
- Pilch I., *Makiawelista wśród ludzi. Nowe badania*, „Psychologia Społeczna” 2008, t. 3, nr 3, s. 231–242.

- Pilch I., *Makiawelizm a nieetyczne zachowanie*, [w:] *Człowiek wobec wartości etycznych: badania i praktyka*, red. A. Chudzicka-Czupała, Katowice 2013, s. 139–154.
- Pilch I., *Makiawelizm a psychopatia*, „Chowanna” 2013, t. 1, s. 219–234.
- Pilch I., *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanie osobowości eksploatatora*, „Chowanna” 2014, t. 2, s. 165–181.
- Pilch I., *Osobowość makiawelisty i jego relacje z ludźmi*, Katowice 2008.
- Rogoza R., Rogoza M., Wyszynska P., *Polska adaptacja modelu narcystycznego podziwu rywalizacji*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 3, s. 410–431.
- Strelau J., Zawadzki B., *Psychologia różnic indywidualnych*, [w:] *Psychologia akademicka*, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2018.
- Stürner R., *Rola myśli dogmatycznej w prawie procesowym cywilnym*, „Polski Proces Cywilny” 2017, nr 3, s. 299–347.
- Szczukiewicz P., *Narcyzm w diagnozie i terapii psychologicznej*, „Pedagogika. Badania, Dyskusje, Otwarcia” 2016, nr 7, s. 85–96.
- Śliwak J., Patryka J., Zarzycka B., Łobaczewski P., *Makiawelizm a relacje interpersonalne, czyli jak manipulowanie ludźmi wpływa na stosunki międzyludzkie*, [w:] *Kształtowanie sprawności moralnych*, red. A. Jazukiewicz, I. Jazukiewicz, Szczecin 2017.
- Turek J., *Biegly sądowy i jego czynności*, „Monitor Prawniczy” 2007, nr 24, s. 1358–1364.

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł w szczególności dotyczy trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych u osób posiadających cechy społecznie awersyjne, które wchodzą w skład ciemnej triady. Istnieją bowiem cechy, które nie są społecznie pożądane, takie jak makiawelizm, narcyzm i psychopatia. Celem niniejszej publikacji jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy istnieje ścisła zależność pomiędzy posiadaniem przez konkretną osobę wymienionych w poprzednim zdaniu cech osobowości ciemnej triady a winą w rozkładzie pożycia małżeńskiego. W publikacji w szczególności zawarto wnioski, które wyłoniły się po analizie wybranych orzeczeń sądów powszechnych. Zdaniem autorek określenie cech osobowości jest jedynie przydatne przy wydawaniu wyroków rozwodowych, gdyż pozwala ono lepiej zrozumieć działanie strony objętej wnioskiem o jej wyłączną winę w rozkładzie pożycia małżeńskiego. Jednakże czym innym jest współwina w rozkładzie pożycia małżeńskiego, a czym innym podejmowanie obrony celem odparcia ataków współmałżonka wykazującego cechy charakterystyczne dla ciemnej triady. Posiadanie określonych cech osobowości *per se* nie przesądza o wyłącznej winie w rozkładzie pożycia. Jest tak z tego względu, że przy orzekaniu o winie sądy biorą pod uwagę zachowanie konkretnej osoby, a nie same jej cechy osobowości.

Słowa kluczowe: ciemna triada, narcyzm, makiawelizm, psychopatia, rozwód, postępowanie dowodowe

Karolina Jankowska

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: 0009-0007-9220-0366

ka.jankowska10@student.uw.edu.pl

Przedstawicielstwo ustawowe jako forma ochrony interesów osób małoletnich w postępowaniu cywilnym

Statutory Representation as a Form of Minors' Interests Protection in Civil Proceedings

ABSTRACT

Statutory representation is one of the institutionalized forms of party representation in civil proceedings. In addition, this institution is important from the point of view of children's rights protection due to the fact that it allows their parents, guardians or curators to take procedural actions on their behalf. The aim of this article is to present statutory representation as one of the forms of minors' interests protection in civil proceedings. For this purpose it uses the law-dogmatic method to analyse the regulations contained in the Law of November 17, 1964 – Code of Civil Procedure, the Law of April 23, 1964 – Civil Code and the Law of February 25, 1964 – Family and Guardianship Code. The article shows the judicial and procedural capacity of a minor, the subject and object scope of statutory representation, as well as the most significant actions that a statutory representative can take to protect minor's interests in civil proceedings.

Keywords: civil proceedings, statutory representation, minors

WPROWADZENIE

Dziecko zajmuje szczególne miejsce w polskim systemie prawnym. Ustrojodawca nałożył na Rzeczpospolitą Polską obowiązek ochrony jego praw już w samej ustawie zasadniczej (art. 72 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹). Na gruncie prawa procesowego małoletni jest – co do zasady – słabszą stroną postępowania. Nie dysponuje on bowiem wystarczającymi środkami finansowymi czy innymi koniecznymi uprawnieniami, aby np. ustanowić dla siebie pełnomocnika². Realizację konstytucyjnej zasady dobra dziecka stanowi m.in. umożliwienie mu ochrony swoich praw i interesów podczas postępowań toczących się przed sądami powszechnymi, w tym w postępowaniu cywilnym. W tym celu ustawodawca w art. 66 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego³ przewidział możliwość (i zarazem obowiązek) podejmowania czynności procesowych przez przedstawiciela ustawowego w sytuacji, gdy osoba fizyczna biorąca udział w postępowaniu nie posiada zdolności procesowej. Regulacja ta ma szczególne znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do małoletnich, gdyż umożliwia powierzenie ich spraw osobom dorosłym, a zarazem stanowi gwarancję, iż sąd nie będzie wymagał od nich samodzielnego podejmowania czynności procesowych.

Wobec powyższego celem niniejszego artykułu jest przedstawienie instytucji przedstawicielstwa ustawowego jako jednej z form ochrony interesów osób małoletnich na gruncie postępowania cywilnego. Do analizy regulacji ustawowych odnoszących się do omawianej kwestii wykorzystano metodę prawną-dogmatyczną.

1. POJĘCIE OSOBY MAŁOLETNIEJ W PRAWIE POLSKIM

Na gruncie prawa polskiego nie występuje obecnie regulacja, która *expressis verbis* w sposób pozytywny określałaby pojęcia „małoletniego” czy „osoby małoletniej”. W konsekwencji konieczne staje się ich definiowanie *a contrario* do terminu osoby pełnoletniej zawartego przez ustawodawcę w art. 10 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny⁴, którą jest każda osoba, która ukończyła osiemnaście lat lub przed osiągnięciem tego wieku zawarła związek małżeński. Za osobę małoletnią uznawana jest zatem jednostka, która nie spełnia jednego

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.).

² S. Kotas-Turoboyska, *Instytucja kuratora reprezentującego dziecko w procesie cywilnym po nowelizacji*, „Prawo w Działaniu” 2021, vol. 46, s. 29.

³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. 2023, poz. 1550 ze zm.), dalej: k.p.c.

⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2023, poz. 1610 ze zm.), dalej: k.c.

z powyższych warunków. W prawie nie istnieje także dolna granica małoletności⁵. W języku potocznym osoby małoletnie określa się zwykle jako dzieci. Pojęcie to pojawia się także na gruncie k.p.c. Przykładowo art. 216¹ k.p.c. stanowi, że w sprawach dotyczących „osoby małoletniego dziecka” sąd wysłucha je, jeżeli pozwala na to jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości. W k.p.c. ustawodawca odnosi się do terminu „dziecko” również w kontekście stosunków między nim a jego rodzicami (np. w art. 70 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy⁶ mowa jest o „dziecku po osiągnięciu pełnoletności”). W postępowaniu cywilnym małoletni może brać udział w sprawie jako strona (tryb procesowy) lub jako jego uczestnik (tryb nieprocesowy)⁷.

2. ZDOLNOŚĆ SĄDOWA I PROCESOWA OSOBY MAŁOLETNIEJ

Zdolność sądowa, tj. zdolność do występowania w procesie jako strona, przysługuje każdej osobie fizycznej (art. 64 k.p.c.). Jednostka nabywa ją w momencie urodzenia (przy czym art. 9 k.c. wprowadza domniemanie, iż dziecko przyszło na świat żywe) i posiada aż do chwili śmierci. W ograniczonym zakresie dysponuje nią także dziecko poczęte nienarodzone. W tym przypadku jest ona uznawana za warunkową i zależną od tego, czy narodzi się ono żywe. Zdolność sądowa stanowi korelat zdolności prawnej na gruncie prawa materialnego i tak samo jak ona nie podlega żadnym ograniczeniom⁸. Nie może zostać uzależniona od wieku, zdolności do czynności prawnych i procesowych⁹. Przysługuje ona zatem każdej osobie małoletniej. Ponadto zdolności sądowej nie można się zrzec lub przekazać innej osobie, gdyż nie jest ona zależna od woli osoby fizycznej¹⁰.

W odniesieniu do małoletnich kwestia zdolności procesowej nie została ukształtowana w sposób jednolity¹¹. Przepis art. 65 k.p.c. stanowi, iż zdolność do czynności procesowych (zdolność procesowa) przysługuje osobom fizycznym posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych. Oznacza ona możliwość działania w postępowaniu cywilnym we własnym imieniu, osobiście lub za pośrednictwem ustanowionego pełnomocnika. Zdolność do czynności procesowych stanowi korelat

⁵ A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 57–58.

⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1359 ze zm.), dalej: k.r.o.

⁷ J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019, s. 15.

⁸ E. Rudkowska-Ząbczyk, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Legalis 2023, art. 64, nb. 2–3.

⁹ H. Haak, *Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy*, Toruń 2002, s. 208–209.

¹⁰ J. Bodio, *op. cit.*, s. 145.

¹¹ *Ibidem*, s. 171.

materialnoprawnego pojęcia zdolności do czynności prawnych, której oceny dokonuje się przez pryzmat przepisów k.c.¹² Pełna zdolność procesowa równoznaczna z pełną zdolnością do czynności prawnych przysługuje nieubezważanym osobom pełnoletnim, tj. takim, które ukończyły 18 lat, a także małoletnim, którzy uzyskali pełnoletność przez zawarcie małżeństwa (art. 10–12 k.c.). Powyższe podmioty mogą dokonywać samodzielnie wszelkich czynności procesowych we wszystkich postępowaniach cywilnych, bez względu na przedmiot sprawy. Możliwości takiej nie posiadają natomiast osoby małoletnie, które nie ukończyły 13. r.ż. (art. 13 k.c.). Do osób fizycznych o ograniczonej zdolności procesowej należą małoletni, którzy ukończyli 13 lat (art. 15 k.c.). Podmioty te posiadają ją wyłącznie w sprawach wynikających z czynności prawnych, których mogą dokonywać samodzielnie (art. 65 § 2 k.p.c.), takich jak zawieranie umów należących do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 20 k.c.), rozporządzanie własnym zarobkiem (art. 21 k.c.) oraz przedmiotami majątkowymi, które przedstawiciel ustawy oddał im do swobodnego użytku (art. 22 k.c.)¹³. W powyższym zakresie posiadają one pełną zdolność procesową, a w konsekwencji są uprawnione do złożenia pozwu czy dokonywania wszelkich czynności procesowych (np. wniesienia zażalenia, apelacji) we własnym imieniu¹⁴. W doktrynie wyróżnia się także tzw. zdolność postulacyjną odnoszącą się do możliwości samodzielnego dokonywania czynności procesowych przez dany podmiot postępowania¹⁵.

Na gruncie art. 66 k.p.c. osoby fizyczne niemające zdolności procesowej mogą podejmować czynności procesowe wyłącznie przez swojego przedstawiciela ustawowego. Powyższa regulacja znajduje zastosowanie zarówno do podmiotów, które w ogóle nie dysponują zdolnością procesową, jak i do posiadających ją w stopniu ograniczonym w przypadku spraw, których przedmiot nakazuje uznawać je za pozbawione możliwości samodzielnego dokonywania czynności procesowych¹⁶. W konsekwencji hipotezę art. 66 k.p.c. zostały objęte zarówno osoby małoletnie przed 13. r.ż., jak i te, które osiągnęły ten wiek w sprawach przekraczających zakres art. 20–22 k.c.

¹² K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Legalis 2022, art. 65, nb. 1.

¹³ E. Rudkowska-Ząbczyk, *op. cit.*, art. 65, nb. 4–7.

¹⁴ K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *op. cit.*, art. 65, nb. 7.

¹⁵ *Ibidem*, art. 65, nb. 17.

¹⁶ *Ibidem*, art. 66, nb. 2.

3. POJĘCIE PRZEDSTAWICIELSTWA USTAWOWEGO

Pojęcie przedstawicielstwa ustawowego nie zostało zdefiniowane bezpośrednio w k.p.c. W konsekwencji konieczne staje się odwołanie do przepisów prawa materialnego, w szczególności do art. 96 k.c., którego regulacja wyróżnia dwa rodzaje przedstawicielstwa – pełnomocnictwo oraz przedstawicielstwo ustawowe, a kryterium ich rozróżnienia stanowi źródło umocowania danej osoby do podejmowania działań w imieniu reprezentowanego. W myśl k.c. pełnomocnictwo opiera się na oświadczeniu woli reprezentowanego, a przedstawicielstwo ustawowe na ustawie¹⁷. Przy czym w opinii A. Kędzierskiej-Cieślak regulacja art. 96 k.c. implikuje konieczność podciągnięcia umocowania na podstawie decyzji władzy pod pojęcie umocowania z ustawy¹⁸. Zawarte w kodeksie sformułowanie „opiera się na ustawie” należy bowiem rozumieć w sposób szeroki z uwagi na wielorakość źródeł umocowania przedstawiciela ustawowego do działania. Wobec powyższego nie może być ono zawężane wyłącznie do uregulowanych w prawie materialnym stosunków prawnych (np. władzy rodzicielskiej), ale musi obejmować również wydane na podstawie ustawy orzeczenia sądów (np. w przedmiocie ustanowienia kuratora lub opiekuna)¹⁹.

W prawie polskim katalog źródeł przedstawicielstwa ustawowego ma charakter otwarty, zatem nie można z niego wykluczyć innych zachowań konwencjonalnych, z którymi prawodawca wiąże określone skutki prawne²⁰. Jednakże w każdym przypadku upoważnienie do działania w imieniu strony jest niezależne od jej woli, gdyż obowiązek reprezentacji nakłada ustawodawca²¹. Dodatkowo jest ono nieprzenoszalne i niezbywalne²². Przedstawiciel ustawowy na gruncie postępowania cywilnego działa w interesie i na rzecz reprezentowanej strony, zatem wszystkie podejmowane przez niego czynności procesowe wywierają skutki prawne w stosunku do małoletniego²³.

4. ŹRÓDŁA DZIAŁANIA PRZEDSTAWICIELA USTAWOWEGO

Podmioty, które mogą pełnić rolę przedstawiciela ustawowego małoletniego, oraz zakres ich uprawnień określają przepisy prawa materialnego²⁴. W postępowaniu cywilnym może być on reprezentowany przez rodziców, opiekuna albo kurato-

¹⁷ P. Feliga, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szancilo, Legalis 2023, art. 66, nb. 1.

¹⁸ A. Kędzierska-Cieślak, *Komis (zagadnienia cywilnoprawne)*, Warszawa 1973, s. 43.

¹⁹ B. Gawlik, [w:] *System prawa cywilnego*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985, s. 736.

²⁰ M. Smyk, *Pełnomocnictwo według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2010, s. 56–67.

²¹ P. Wiechuła, *Przedstawicielstwo ustawowe a pełnomocnictwo*, „Jurysta” 2002, vol. 6, s. 11.

²² P. Feliga, *op. cit.*, art. 66, nb. 2.

²³ K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *op. cit.*, art. 66, nb. 4.

²⁴ *Ibidem*, art. 66, nb. 3.

ra²⁵. Powyższe instytucje nie zostały uregulowane na gruncie k.p.c., zatem w celu ich omówienia konieczne staje się odwołanie do przepisów zawartych w k.r.o.

Małoletni może być reprezentowany przez oboje rodziców, jeżeli pozostaje pod ich władzą rodzicielską (art. 98 § 1 k.r.o.). Zasadniczy cel istnienia instytucji przedstawicielstwa ustawowego rodziców stanowi zapewnienie ochrony tych sfer, które wymagają dokonania określonych czynności prawnych²⁶, ponieważ do momentu osiągnięcia przez niego pewnego stopnia rozwoju nie jest on w stanie decydować o swoich sprawach w rozsądny sposób²⁷. W sytuacji gdy obojgu rodzicom przysługuje władza rodzicielska w pełnym wymiarze, każde z nich ma prawo działać w roli przedstawiciela ustawowego samodzielnie²⁸. W przypadku ich reprezentacji zakres przedstawicielstwa ustawowego obejmuje działania z zakresu pieczy nad majątkiem oraz osobą małoletniego (np. udzielenie zgody na zabieg medyczny), a także czynności będące jednocześnie sprawami majątkowymi i osobistymi (np. dochodzenie alimentów)²⁹.

Małoletni może być zastępowany tylko przez jednego z rodziców w przypadku, gdy drugi z nich nie żyje, nie przysługuje mu pełna zdolność do czynności prawnych, został pozbawiony władzy rodzicielskiej lub uległa ona zawieszeniu (art. 94 § 1 k.r.o.), a także wyłącznie przez matkę, gdy ojcostwo nie zostało ustalone albo sąd pozbawił ojca władzy rodzicielskiej w wyroku ustalającym ojcostwo (art. 93 § 2 k.r.o.)³⁰.

W przypadku gdy żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo są oni nieznanymi (art. 94 § 3 k.r.o.), dla małoletniego ustanawia się opiekę. Każdorazowo powstaje ona na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego (nie *ex lege*), zatem pod pojęciem „ustanowienia opieki” należy rozumieć rozstrzygnięcie sądu wprowadzające system pieczy, który ma zastąpić władzę rodzicielską. Należy od niej natomiast odróżnić powołanie opiekuna, tj. wyznaczenie do sprawowania pieczy konkretnej osoby. W praktyce najczęściej są one dokonywane łącznie, jednak może zdarzyć się sytuacja, w której pomimo ustanowienia opieki brak będzie uprawnionego do reprezentacji opiekuna (np. moment po jego powołaniu a przed objęciem funkcji – art. 153 k.r.o. czy zwolnienie opiekuna w trakcie trwania opieki – art. 169 k.r.o.)³¹.

W doktrynie funkcjonuje pogląd, iż opieka nie jest instytucją prawa rodzinnego. Należy ona do osobowego prawa cywilnego, w którym łączy się z dbałością o osobę

²⁵ P. Feliga, *op. cit.*, art. 66, nb. 11.

²⁶ T. Sokołowski, *Władza rodzicielska nad dorastającym dzieckiem*, Poznań 1987, s. 33–34.

²⁷ K. Jagielski, *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, Kraków 1963, s. 130.

²⁸ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 25 kwietnia 2018 r., II OSK 2434/17, Legalis nr 1777034.

²⁹ H. Haak, *Władza rodzicielska*, Toruń 1995, s. 65.

³⁰ P. Feliga, *op. cit.*, art. 66, nb. 11.

³¹ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 634.

wymagającą pomocy, którą bez wątplenia jest małoletni³². Instytucja ta stanowi surogat władzy rodzicielskiej i ma charakter w głównej mierze ochronny. Składają się na nią obowiązki opiekuna, w celu realizacji których został on wyposażony w pewne prawa, zatem jego uprawnienia mają charakter służebny względem obowiązków. Ponadto nacisk jest kładziony w pierwszej kolejności na sprawowanie pieczy nad osobą małoletniego, a dopiero potem nad jego majątkiem³³. Dodatkowo opiekun podlega *ex lege* nadzorowi sądu opiekuńczego. W konsekwencji powinien uzyskiwać od niego zezwolenie we wszystkich ważniejszych sprawach dotyczących małoletniego lub jego majątku (art. 155 § 1 i 156 k.r.o.)³⁴.

W postępowaniu cywilnym w imieniu małoletniego może działać także kurator. W przepisie art. 98 § 2 k.r.o. ustawodawca zawarł katalog spraw, w których osoba małoletnia nie może być reprezentowana przez żadnego z rodziców. Należą do nich czynności prawne między rodzicami a małoletnim pozostającym pod ich władzą rodzicielską, a także między małoletnim a jednym z rodziców lub jego małżonkiem, z wyłączeniem sytuacji, w których czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na jego rzecz albo dotyczy należnych mu od drugiego z rodziców środków utrzymania i wychowania. Ponadto ze względu na naczelną zasadę dobra dziecka rodzice nie mogą reprezentować go także w innych niż wymienione w przepisie sprawach, w których może między nimi dojść do sprzeczności interesów³⁵. W powyższych sytuacjach sąd rozpoznający sprawę ma obowiązek zwrócić się na podstawie art. 70 § 1 i art. 572 k.p.c. do sądu opiekuńczego o ustanowienie kuratora. Przy czym należy ustawić tylu kuratorów, ilu małoletnich ma być reprezentowanych³⁶.

Analogicznie do przedstawicielstwa ustawowego rodziców w przypadku instytucji opieki również występuje konieczność zagwarantowania należytej ochrony interesów podopiecznego (kilku podopiecznych reprezentowanych przez jednego opiekuna) realizowana przez wyłączenie z dokonywanych przez opiekuna czynności tych, które ze względu na swój zakres podmiotowy mogłyby powodować jego stronniczość, a tym samym prowadzić do niekorzystnych dla podopiecznego (podopiecznych) skutków³⁷. W myśl art. 159 § 1 k.r.o. opiekun nie może reprezentować osób pozostających pod jego opieką przy czynnościach prawnych między nimi oraz między jedną z tych osób a opiekunem, jego małżonkiem, zstępnymi, wstępnymi lub rodzeństwem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym

³² K. Kamińska, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023, art. 94, nb. 5.

³³ H. Haak, *Władza rodzicielska*, *op. cit.*, s. 140.

³⁴ K. Kamińska, *op. cit.*, art. 94, nb. 5.

³⁵ *Ibidem*, art. 98, nb. 8.

³⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z 19 maja 2005 r., V CK 669/04, Legalis nr 89908.

³⁷ J. Gajda, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2021, art. 159, nb. 1.

przysporzeniu na rzecz podopiecznego. W przypadku zaistnienia kolizji podmiotowej wchodzącej w zakres hipotezy art. 159 k.r.o. konieczne jest ustanowienie dla małoletniego przez sąd kuratora *ad actum*. Naruszenie tego obowiązku przez organ judykacyjny skutkuje nieważnością postępowania z powodu braku przedstawiciela ustawowego (art. 379 pkt 2 k.p.c.)³⁸.

Sąd może ustanowić kuratora także w sytuacji, gdy opiekun doznaje przemijającej przeszkody w sprawowaniu opieki nad podopiecznym (art. 157 k.r.o.). W doktrynie jako przykłady tego typu przeszkód wskazywane są m.in. choroba uzasadniająca długotrwałą hospitalizację, czasowy wyjazd za granicę czy odbywanie kary pozbawienia wolności³⁹. Ponadto skorzystanie z art. 157 k.r.o. powinno mieć charakter wyjątkowy i być motywowane dobrem małoletniego, gdyż podleganie stałej, konsekwentnej pieczy jednej osoby stanowi gwarancję ochrony jego interesów⁴⁰.

5. ROLA PRZEDSTAWICIELA USTAWOWEGO W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

W przypadku reprezentacji strony przez przedstawiciela ustawowego jednym z wymogów formalnych odnoszących się do pism procesowych zwartym w art. 126 k.p.c. jest podanie jego imienia i nazwiska (art. 126 § 1 pkt 2 k.p.c.), adresu zamieszkania (art. 126 § 2 pkt 1¹ k.p.c.), a także złożenie przez niego podpisu (art. 126 § 1 pkt 6 k.p.c.). Wymóg ten dotyczy obu stron procesu⁴¹. Ponadto jeżeli powód jest świadomy braku zdolności procesowej przeciwnika procesowego, który jest osobą małoletnią, powinien wskazać jego przedstawiciela ustawowego w celu umożliwienia skutecznego doręczenia pisma wszczynającego postępowanie w sprawie⁴². Ponadto art. 136 § 1 k.p.c. nakłada na reprezentującego stronę obowiązek każdorazowego zawiadomiania sądu o zmianie swojego miejsca zamieszkania, gdyż zgodnie z art. 133 § 1 k.p.c., jeżeli strona nie posiada zdolności procesowej, doręczeń dokonuje się jej przedstawicielowi ustawowemu, gdyż doręczenia dokonane jej osobiście są nieskuteczne⁴³.

³⁸ J. Trzewik, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023, art. 159, nb. 7

³⁹ J. Sadowski, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Lexis Nexis 2014, art. 157, nb. 1.

⁴⁰ S. Kalus, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Lexis Nexis 2011, art. 157, nb. 1.

⁴¹ T. Szanciło, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023, art. 126, nb. 3.

⁴² *Ibidem*, art. 126, nb. 7.

⁴³ D. Markiewicz, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023, art. 133, nb. 3.

Reprezentant strony jest także zobowiązany do wykazania swojego umocowania dokumentem przy pierwszej czynności procesowej (art. 68 k.p.c.). Rodzice małoletniego do przedstawienia swoich dowodów tożsamości, a opiekunowie i kuratorzy – zaświadczenia sądu opiekuńczego (art. 591 § 1 k.p.c.), z określonym zakresem uprawnień w przypadku tych ostatnich (art. 604 k.p.c.). Powyższe podmioty muszą dołączyć odpowiednie dokumenty do pozwu lub pisma procesowego, a w przypadku ich niesporządzania – złożyć na pierwszej rozprawie z ich udziałem⁴⁴.

Na gruncie k.p.c. występuje także wiele regulacji odnoszących się do przedstawiciela ustawowego w sposób bezpośredni. Jedną z nich stanowi przepis art. 86 k.p.c., na podstawie którego może on działać przez pełnomocnika. Przy czym zgodnie z teorią reprezentacji przyjmuje się, iż to strona za jego pośrednictwem udzieliła pełnomocnictwa, zatem to ona jest mocodawcą⁴⁵. W konsekwencji osiągnięcie pełnoletności przez małoletniego nie powoduje wygaśnięcia udzielonego przez niego umocowania⁴⁶. Ustaje wyłącznie przedstawicielstwo ustawowe, zaś pełnomocnictwo może zostać odwołane jedynie przez małoletniego, w którego imieniu zostało udzielone⁴⁷. Wobec powyższego ustawodawca w art. 86 k.p.c., posługując się sformułowaniem „przedstawiciele ustawowi mogą działać przed sądem osobiście lub przez pełnomocników”, wskazał jedynie, kto udziela pełnomocnictwa w imieniu osób fizycznych niemających zdolności procesowej. Z treści analizowanego przepisu nie można zatem wywodzić, iż pełnomocnik działa w imieniu przedstawiciela ustawowego. Należy również zaznaczyć, iż małoletni o ograniczonej zdolności do czynności prawnych w sprawach wynikających z czynności, których mogą dokonywać samodzielnie (art. 20–22 k.c.), posiadają pełną zdolność procesową, zatem mogą ustanowić pełnomocnika bez udziału przedstawiciela ustawowego⁴⁸.

Zagwarantowana na gruncie k.p.c. możliwość działania przez pełnomocnika podmiotu reprezentowanego przez przedstawiciela ustawowego ma szczególne znaczenie dla osób małoletnich. Umożliwia ona bowiem m.in. powierzenie ich spraw osobom wykwalifikowanym, np. adwokatom czy radcom prawnym, a także gwarantuje udział w postępowaniu w przypadkach, gdy osoba pełniąca funkcję przedstawiciela ustawowego nie jest z różnych przyczyn w stanie zastępować małoletniego. Ponadto z uwagi na regulacje k.p.c. wprowadzające przymus adwokacko-radcowski w sprawach dotyczących osób małoletnich, do których należą postępowania toczące się przed Sądem Najwyższym (art. 87¹ § 1 k.p.c.) i zwią-

⁴⁴ J. Gołaczyński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Nowelizacja z 9.3.2023 r. Komentarz | Linia orzecznicza*, red. J. Gołaczyński, Legalis 2023, art. 68, nb. 1.

⁴⁵ P. Gołaszewski, [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, red. R. Hauser, M. Wierzbowski, Warszawa 2020, s. 451.

⁴⁶ Uchwała Sądu Najwyższego z 11 października 1995 r., III CZP 139/95, LEX nr 9256.

⁴⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z 9 marca 1983 r., I CR 34/83, Legalis nr 23605.

⁴⁸ M. Łochowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023, art. 86, nb. 5.

zane z nimi czynności procesowe podejmowane przed sądem niższej instancji (z włączeniami zawartymi w 87¹ § 1 § 2 k.p.c.) czy postępowania prowadzone na podstawie art. 578² k.p.c. w sprawach o odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką prowadzonych na podstawie konwencji haskiej z 1980 r. (z włączeniami z 578² § 2 k.p.c.). Instytucja pełnomocnictwa umożliwia uczestnictwo małoletniego w powyższych postępowaniach, w których udział pełnomocnika profesjonalnego jest konieczny z uwagi na brak zdolności postulacyjnej przedstawiciela ustawowego.

Przedstawiciel ustawy odgrywa także ważną rolę podczas postępowania dowodowego. Na mocy art. 299 k.p.c. sąd może dopuścić dowód z przesłuchania stron, jeżeli po wyczerpaniu środków dowodowych lub ich braku pozostały niewyjaśnione fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy w celu wyjaśnienia tych faktów. W przypadku gdy złożono wnioski o przesłuchanie obu stron a przesłuchiwaną stroną jest osoba znajdująca się pod władzą rodzicielską, opieką lub kuratelą, decyzja o tym, czy przesłuchana zostanie ona sama, jej przedstawiciel ustawy czy oboje z nich, należy do sądu (art. 302 § 2 k.p.c.). Przy jej podejmowaniu organ judykacyjny powinien ustalić, który z podmiotów posiada (pełniejszą) wiedzę odnośnie do faktów stanowiących przedmiot dowodu oraz czy zachodzą przeszkody poważnie utrudniające lub uniemożliwiające stronie przedstawienie swojej wiedzy w procesie w sposób pełny i prawidłowy⁴⁹. Powyższe determinanty mają szczególne znaczenie w przypadku dzieci biorących udział w postępowaniu. Jeśli przesłuchanie małoletniego jest niecelowe ze względu na jego wiek, a przedstawiciel ustawy oświadczy, iż nie posiada żadnych wiadomości na temat stanu faktycznego sprawy, sąd ma możliwość ograniczenia dowodu z przesłuchania stron do przesłuchania tylko jednej z nich przez skorzystanie z przepisu art. 302 § 1 k.p.c.⁵⁰ Jednakże takie działanie ma charakter wyłącznie wyjątkowy ze względu na przewidzianą w § 2 możliwość wyboru przesłuchiwanej osoby⁵¹. W przypadku rodziców posiadających władzę rodzicielską sąd może przesłuchać oboje bądź ograniczyć się do odebrania zeznań tylko od jednego z nich. Rodzic, który został pozbawiony władzy rodzicielskiej, może zostać przesłuchany wyłącznie w charakterze świadka⁵².

W myśl art. 305 k.p.c. sąd może także dopuścić dowód z grupowego badania krwi. Pobranie krwi może nastąpić tylko za zgodą osoby, której krew ma być pobrana, a jeżeli nie ukończyła ona 13 lat lub jest ubezwłasnowolniona całkowicie – za zgodą przedstawiciela ustawowego (art. 306 k.p.c.). Jej wyrażenie powinno

⁴⁹ K. Górski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I-II. Komentarz*, red. T. Szancilo, Legalis 2023, art. 302, nb. 11.

⁵⁰ Orzeczenie Sądu Najwyższego z 22 kwietnia 1977 r., III CRN 271/76, LEX nr 3174889.

⁵¹ K. Górski, *op. cit.*, art. 302, nb. 11.

⁵² K. Flaga-Gieruszyńska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Legalis 2022, art. 302, nb. 2.

nastąpić przed dopuszczeniem dowodu z grupowego badania krwi w formie ustnej lub pisemnej. Ponadto zgoda nie ma charakteru wiążącego i może być odwołana do momentu przystąpienia do czynności związanych z pobraniem krwi. Sąd ma także obowiązek pouczenia o prawie odmowy jej udzielenia, które nie wymaga uzasadnienia⁵³.

W przypadku gdy jeden z rodziców małoletniego wyraża zgodę na przeprowadzenie tego zabiegu, zaś drugi sprzeciwia się wyrażeniu zgody, posiadający władzę rodzicielską rodzic może zwrócić się na podstawie art. 109 § 1 k.r.o. do sądu opiekuńczego o wydanie postanowienia w przedmiocie pobrania krwi⁵⁴. Organ judykacyjny może także wydać postanowienie odmawiające wyrażenia zgody, jeżeli w jego ocenie przeprowadzenie badań w świetle ustalonych w danej sprawie okoliczności byłoby sprzeczne z dobrem małoletniego⁵⁵.

Warto również wspomnieć o regulacji art. 110 k.p.c., na podstawie którego sąd może zasądzić – po uprzednim wysłuchaniu – od przedstawiciela ustawowego zwrot kosztów wywołanych jego rażąco winą. Przepis ten stanowi wyjątek od zasady odpowiedzialności za wynik procesu, zawartej w art. 98 k.p.c. i stwarza możliwość nałożenia obowiązku zwrotu kosztów na podmioty niebędące stronami procesowymi⁵⁶. Wobec powyższego to przedstawiciel ustawy ponosi odpowiedzialność np. za uporczywe, niewłaściwe zachowanie⁵⁷, nie jest nią zaś obarczana osoba małoletnia.

PODSUMOWANIE

Instytucja przedstawicielstwa ustawowego stanowi istotną gwarancję ochrony interesów osób małoletnich w toku postępowania cywilnego. Działający na podstawie art. 66 k.p.c. reprezentant może przykładowo ustanowić pełnomocnika, zostać przesłuchanym w charakterze strony w sytuacji, gdy przesłuchanie małoletniego byłoby bezcelowe, a także udzielić zgody na pobranie krwi od reprezentowanego, który nie ukończył 13. r.ż.

Osoby małoletnie ze względu na wiek i stopień rozwoju psychicznego – co do zasady – nie są zdolne do samodzielnego prowadzenia swoich spraw przed sądami. Wprowadzając w k.p.c. obowiązek działania przez przedstawiciela ustawowego, prawodawca nie nałożył obowiązku dokonywania czynności prawnych przed są-

⁵³ P. Feliga, *op. cit.*, art. 306, nb. 2–4.

⁵⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z 18 czerwca 1969 r., I CR 128/69, Legalis nr 13998.

⁵⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z 13 lutego 2014 r., V CSK 151/13, Legalis nr 993309.

⁵⁶ M. Kuchnio, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, LEX/el. 2023, nb. 1–2.

⁵⁷ D. Rostał, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023, art. 110, nb. 4.

dami bezpośrednio na nie, lecz upoważnił do tego osoby dorosłe. Konkludując, zastosowane przez ustawodawcę rozwiązania należy ocenić jako realizujące konstytucyjną zasadę dobra dziecka oraz prowadzące do lepszej ochrony interesów osób małoletnich w toku postępowania cywilnego.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bodio J., *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019.
- Feliga P., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023.
- Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zielińskiego, Legalis 2022.
- Flaga-Gieruszyńska K., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Legalis 2022.
- Gajda J., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Legalis 2021.
- Gawlik B., [w:] *System prawa cywilnego*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985.
- Gołaczyński J., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Nowelizacja z 9.3.2023 r. Komentarz | Linia orzecznicza*, red. J. Gołaczyński, Legalis 2023.
- Gołaszewski P., [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, red. R. Hauser, M. Wierzbowski, Warszawa 2020.
- Górski K., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023.
- Haak H., *Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy*, Toruń 2002.
- Haak H., *Władza rodzicielska*, Toruń 1995.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Jagielski K., *Istota i treść władzy rodzicielskiej*, Kraków 1963.
- Kalus S., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Lexis Nexis 2011.
- Kamińska K., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023.
- Kędzierska-Cieślak A., *Komis (zagadnienia cywilnoprawne)*, Warszawa 1973.
- Kotas-Turoboyska S., *Institucja kuratora reprezentującego dziecko w procesie cywilnym po nowelizacji*, „Prawo w Działaniu” 2021, vol. 46. DOI: <https://doi.org/10.32041/PWD.4602>.
- Kuchnio M., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O. M. Piaskowska, LEX/el. 2023.
- Łochowski M., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023.
- Markiewicz D., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023.
- Rudkowska-Ząbczyk E., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Legalis 2023.
- Ryśtał D., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023.
- Sadomski J., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Lexis Nexis 2014.
- Smyk M., *Pełnomocnictwo według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2010.
- Sokołowski T., *Władza rodzicielska nad dorastającym dzieckiem*, Poznań 1987.
- Szanciło T., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Tom I–II. Komentarz*, red. T. Szanciło, Legalis 2023.
- Trzewik J., [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2023.
- Wiechuła P., *Przedstawicielstwo ustawowe a pełnomocnictwo*, „Jurysta” 2002, vol. 6.
- Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.).
Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1805 ze zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1360 ze zm.).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1359 ze zm.).

Orzecznictwo

Orzeczenie Sadu Najwyższego z 22 kwietnia 1977 r., III CRN 271/76, LEX nr 3174889.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 19 maja 2005 r., V CK 669/04, Legalis nr 89908.

Uchwała Sądu Najwyższego z 11 października 1995 r., III CZP 139/95, LEX nr 9256.

Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 25 kwietnia 2018 r., II OSK 2434/17, Legalis nr 1777034.

Wyrok Sądu Najwyższego z 13 lutego 2014 r., V CSK 151/13, Legalis nr 993309.

Wyrok Sądu Najwyższego z 18 czerwca 1969 r., I CR 128/69, Legalis nr 13998.

Wyrok Sądu Najwyższego z 9 marca 1983 r., I CR 34/83, Legalis nr 23605.

ABSTRAKT

Przedstawicielstwo ustawowe stanowi jedną ze zinstytucjonalizowanych form reprezentacji strony na gruncie postępowania cywilnego. Ponadto instytucja ta odgrywa znaczącą rolę względem dzieci, z uwagi na umożliwienie ich rodzicom, opiekunom lub kuratorom podejmowania czynności procesowych w ich imieniu. Przedmiot niniejszego artykułu stanowi przedstawienie przedstawicielstwa ustawowego jako jednej z form ochrony interesów małoletnich na gruncie postępowania cywilnego. W tym celu wykorzystano metodę prawno-dogmatyczną, której przedmiot stanowiły odnoszące się do omawianej kwestii unormowania zawarte w ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny oraz ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Za jej pomocą przeanalizowano przepisy dotyczące zdolności sądowej i procesowej małoletniego oraz zakresu podmiotowego i przedmiotowego instytucji przedstawicielstwa ustawowego. Ponadto przedstawiono najważniejsze czynności, jakie może podejmować przedstawiciel ustawy w celu ochrony interesów małoletniego podczas postępowania cywilnego.

Słowa kluczowe: postępowanie cywilne, przedstawicielstwo ustawowe, osoby małoletnie